

Др Милош Тимотијевић, музејски саветник
Народни музеј Чачак

ГРАД И ОКУПАЦИЈА – СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ ЧАЧКА 1941. ГОДИНЕ

Апстракт: Успостављањем немачке нацистичке управе у Србији 1941. свакодневни живот претрепео је бројне измене, како у самим активностима људи, тако и форми њихових обављања. Реконструкција и анализа наредби које су регулисале живот Чачка под окупацијом омогућава уочавање многих мање видљивих форми репресије које су имале за циљ дисциплиновање становништва. Ограничења кретања, окупљања и слободне продаје постали су важни симболи покорности. Кафане и улица нису више били простори слободе, а моћ окупатора потврђивала се не само насиљем, већ и неограниченим правом коришћења свих ресурса града, упражњавањем свих облика забаве и телесних ужитака који су за домаће становништво оштро ограничени или забрањени.

Кључне речи: град, Чачак, свакодневица, нацистичка окупација, моћ, дисциплина, казне, јавни простор, улице, кафане.

Градска свакодневица има многа поља која се могу проучавати и анализирати, при чему су дешавања у јавном простору, на улици, трговима и кафанама свакако срж свима видљивог појавног живота са бројним структурама, ритуалима и праксама. Материјални облици јавних простора свакако нису само елементи урбанистичке структуре неопходне за комуникацију људи, одржање егзистенције, забаву и доколицу. Људи путем сусрета, размене и свих других активности утичу на град, дајући му одређена симболичка значења, што се прелама и на обликовање свакодневице.¹

---

¹ Kevin Linč, *Slika jednog grada* (Beograd : Građevinska knjiga, 1974), 1–18; Ognjen Čaldarović, „Simbolički grad : nekoliko napomena o doživljavanju grada”, *Filozofska istraživanja*,

Појмови политичког деловања и свакодневице најчешће се доживљавају као потпуне супротности. Свакодневица се у том контексту приказује као поље маргиналних и безначајних рутина, а политика (ратови, државни преврати, револуције, деловање „великих људи“) као „права историја“. У таквим концептима изучавања прошлости „безначајној“ свакодневици оспорава се било какав историјски значај, нарочито у контексту наратива „херојске борбе“.²

Међутим, свакодневни живот свакако није само баналност, колотечина и рутина, јер увек подразумева сусрете и сударе устаљених пракси са непредвиђеним ситуацијама, што се у условима окупације додатно заострава. Рат за кратко разбија претходну свакодневицу и ствара своју свакидашњост, чиме се мењају и представе помоћу којих субјект из дана у дан уређује свој однос према друштву, култури и догађајности. Свакодневица се може посматрати и као темељ друштва из којег сложеним и ступњевитим процесом настају трајне структуре. Суштина је у томе да се живот може проучавати у својој свакодневној ситуираности, а људски актери као бића опхрвана сумњама, страховима и дилемама које морају разрешити да би наставили да егзистирају у одређеном друштву.³

Свакодневни живот се истовремено може посматрати и као попрште микрофизике моћи. Иако моћ може имати само један извор, она своје деловање испољава у својеврсној многоликости, утискујући се у положаје, инстанце и ефекте. Таква моћ је распршена, локализована и има капиларно деловање. Поседује карактер мреже и налази се свуда (чак и у најтривијалнијим свакодневним праксама), што

2/1988, 611–618; Ljubinko Pušić, *Čitanje grada : između duha i materije* (Novi Sad : Prometej, 1995), 14–19; Ranko Radović, *Forme grada : osnove, teorija i praksa* (Novi Sad : Stylos; Beograd : Orion art, 2003), 6, 20–22; Gordon Cullen, *Gradski pejzaž*, (Beograd : Građevinska knjiga, 2007), 5–12; Соња Д. Петровић, „Свакодневни живот на улицама Београда: обликовање личних сећања у усменој историји и аутобиографској прози“, *Карневализација у српској књижевности. Научни сасијанак слависта у Вукове дане (47 ; 2017 ; Београд)*, (Београд : Међународни славистички центар, 2018), 95–106.

² Ivana Spasić, „Svakodnevno i političko: kontrapunkt, otpor ili temelj“, *Političke perspektive: časopis za istraživanje politike* 1/2012, 73–76.

³ Ivana Spasić, *Sociologija svakodnevnog života* (Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2004), 12–13, 53, 83, 129.

истовремено производи и сличне облике отпора.⁴

Различите праксе дисциплиновања српског друштва под окупацијом 1941. које се испитују на примеру измене свакодневице у јавном простору Чачка (граду средње величине у тадашњој Србији), омогућава нам регистровање многих неуочених облика репресије који нису обична груба сила и отворени терор. Иако окупација увек подразумева покоравање становништва на освојеном подручју, она се не остварује само бруталним насиљем. Дисциплиновање људи захтева и примену многих других метода у којима се моћ не преноси вертикално, већ хоризонтално кроз само друштво.

Моћ, политика и управљање ресурсима у пољу свакодневице представљају интеракцију „микрополитике” „обичних” људи који прихватају или се опирају утицају „макрополитике”. Заправо, најбоље прилике за отпор налазе се у свакодневици, коју власт по правилу слабије надзире него неке друге активности људи. У мирнодобским условима они који поседују моћ нису у стању да је на најбољи начин испоље у свакодневним пословима, у којима појединци својим деловањем подривају многе задате норме и прихваћене рутине.⁵ Успостављањем окупације намећу се нова правила и преобликује јавни простор. Окупатор и на тај начин успоставља своју моћ, која је увек физичка, али се показује и кроз многе друге облике деловања.⁶

Апарат присиле окупатора никада није у могућности да контролише читаво друштво. Зато је важна колаборација домаће власти, чиме се окупација наслања на већ раније успостављене односе моћи у друштву. Општине су према Закону из 1933. имале полицијску власт на својој територији коју је извршавала Градска стража (лична и имовинска безбедност, брига о моралу, реду и миру, надзор над кафанама, саобраћајем, странцима, сумњивим лицима, скитницама, спречавање

---

⁴ I. Spasić, *Sociologija svakodnevnog života*, 193–195; Vukašin Pavlović, „Mikrofizika i makropolitika moći Mišela Fukoa”, *Godišnjak* [Fakulteta političkih nauka] 2/2008, 7–27.

⁵ Džo Moran, *Čitanje svakodnevice : svakodnevice i njena značenja* (Beograd: Biblioteka XX vek : Krug, 2011), 21–22, 25, 307, 309, 312.

⁶ Наташа Милићевић, „Град и његове границе: ново обликовање јавног простора у окупационој Србији 1941–1944”, у: *Сан о граду, зборник радова са конференције*, ур. Александра Вранеш, (Андрићград–Вишеград : Андрићев институт, 2018), 301–324.

просјачења, одржавање чистоће и хигијене). Сарадња и конфликти са локалним становништвом били су свакодневни, а прихватање прописа ограничено спремношћу људи да подрже локалну управу.⁷

Такво понашање током окупације оштро је ограничено, надзор над заједницом и свим појединцима у друштву се појачава, а јавни простор престаје да буде подручје слободног кретања, сусретања, размене добара и мисли. Намећу се бројне видљиве и невидљиве „границе”, одређује дозвољено и недозвољено понашање, успостављају нови облици организације и контроле освојеног простора.⁸

Истраживање свакодневнице у јавном простору Чачка ограничено је на раздобље од 17. априла до 1. октобра 1941, што је први период немачке окупације града. Већ 1. октобра град је ослобођен, а 28. новембра 1941. поново окупиран уз спровођење изразито репресивних мера. Постепено и строго дисциплиновање становништва заменио је отворени терор, који је потпуно ограничио многе облике свакодневнице свдећи град на велики логор. Попуштање репресивних мера уследило је почетком 1942. године.⁹

Окупатор, колаборационисти и дисциплиновање становништва

Немци су по успостављању окупације увели строге одредбе које су за циљ имале одржавање српског народа у стању покорности. Већ у мају 1941. уведено је кривично право које је извршним органима окупатора и колаборациониста давало готово неограничена овлашћења. Поред тога Немци су 28. априла 1941. наредили да се за сваког

---

⁷ *Закон о оштининама* (Београд : Издавачка књижевница Геце Кона, 1933), 8, 29–30; Милош Тимотијевић, „Општинска власт у Чачку између два светска рата”, *Зборник радова Народног музеја XXVII/1997*, 305–334.

⁸ Наташа Милићевић, Милош Тимотијевић, „Трамвај, фијакер и бицикл: саобраћајна свакодневница у окупираном Београду 1941. године”, *Токови историје*, 2/2021, 39–64. Више о проблему унутрашњих граница током окупације у: Мр Наташа И. Милићевић, *Српско трајанство у окупираној Србији 1941–1944* (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2016).

⁹ Горан Давидовић, Лела Павловић, *Историја Чачка : хронологија од праисторије до 2000. године* (Чачак : Међуопштински историјски архив, 2009), 337–357.

њиховог убијеног војника за одмазду стреља 100 цивила Срба. Сличне наредбе поновљене су 19. маја, 16. и 28. септембра 1941. године.¹⁰ Нису у питању биле само формалне претње већ и отворени терор, тако да су Немци до пролећа 1942. убили преко 30.000 људи.¹¹

Поред насиља које је угрожавало биолошки опстанак, рат је и на много других начина изменио свакодневицу људи. Већ током Априлског рата у Чачку је настало анархично стање са многим провалама у државне и приватне магацине, иако су жандарми брзим интервенцијама настојали да одрже мир.¹² Поред тога командант Церске дивизије забранио је 14. априла 1941. дочење свих алкохолних пића. За кршење наредбе прећено је смрћу.¹³ У време када су прве непријатељске јединице биле на домак града, Среско начелство је пренело депешу Врховне команде од 16. априла 1941. да се обустави сваки отпор Немцима, мирно прихвати разоружавање, а грађанство остане код кућа уз забрану „лутања” и дочења алкохолних пића.¹⁴

За разлику од околних места као што су Краљево и Ужице, Немци су у Чачак ушли без борбе. Прве патроле стигле су у град 17. априла 1941, а следећег дана и веће јединице. Пешадијски потпуковник Петар Петровић (југословенски командант града) издао је наређење да се по уласку окупатора живот мора наставити према прописима из

¹⁰ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu: 1939–1945* (Београд: Војноиздavaчки и новински центар, 1992), 111–132, 132–133, 48–149, 162, 415–417; Milan D. Ristiović, *Nemački „novi poredak” i Jugoistočna Evropa : 1940/41 – 1944/45: planovi o budućnosti i praksa* (Београд: Војноиздavaчки и новински центар, 1992), 48–49, 58–60, 89, 101–104; Milan Koljanin, „Srbija u nemačkom 'novom poretku' 1941–1942.”, *Istorija 20. veka*, 1/2011, 65–86; Мари-Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку* (Београд: Clio, 2013), 177.

¹¹ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije XII–1. Dokumenti Nemačkog Rajha 1941*, (Београд: Војноисторијски институт, 1973), 804–806; Коста Николић, *Историја равнојорској покрећу 1–3* (Београд: Српска реч, 1999), I/162.

¹² *Чачански крај у народноослободилачкој борби 1941–1945: хронологија догађаја* (Чачак: Историјски архив, 1968), 27; Димитрије Јешић, Младен Стефановић, *Рајско Мишровић : политички комесар Чачанској НОП одреда „Драгиша Мишовић”*, (Чачак: „Чачански глас”, 1979), 139.

¹³ Међуопштински историјски архив Чачак (МИАЧ), Градско поглаварство Чачак (ГП), К-49, Ф-1, р. 43, [Наређење команданта Церске дивизије Градском поглаварству Чачак, 14. април 1941. године]

¹⁴ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 584, [Наређење Среског начелства општинским управама, 17. април 1941. године]

периода пре рата, посебно указујући да је неопходно одржавање реда и дисциплине, односно да сваки грађанин „гледа своја посла”. Наредба је објављена добошем.¹⁵

Немци су по успостављању своје власти донели још строжије прописе. Већ 22. априла 1941. Градском поглаварству у Чачку прослеђена је наредба да се сви локали у граду затварају у 20 часова по „српском времену”, изузев хотела „Крен” и „Српски краљ” који су могли да раде до 22 сата. Истовремено је поручено да ће сви који се без посебне дозволе затекну на улици после 20 часова бити ухапшени и затворени. Забрањена је и шетња корзоом дању и увече, сакупљање у групе, стајање на улици и беспослено лутање по граду.¹⁶

Истог дана, 22. априла 1941, Градско поглаварство Чачак издало је Наредбу у 10 тачака која је требала додатно да дисциплинује становништво: 1) сви грађани су позвани да пријаве своје станаре, самце и самице, 2) забрањена је продаја алкохолних пића по приватним кућама и радњама, сем у хотелима, кафанама и гостионицама, 3) забрањена је продаја алкохолних пића „на ситно” на пијаци петком и осталим данима, 4) кафецијама, хотелијерима и крчмарима забрањено је да продају пиће пијаним људима, као и онима који су склони опијању, 5) забрањено је играње карата по приватним кућама и јавним локалима, 6) родитељима је наређено да чувају децу, којој се забрањује претрчавање преко улице, што је забрањивано и одраслим грађанима ако немају нарочиту потребу, 7) свим грађанима је забрањено да се виђају на улици пре 5 и после 20 часова увече, 8) сељацима је забрањено да се задржавају у граду после 16 часова и да се појављују у граду пре 5 часова ујутро, 9) скупљање грађана и шетња корзоом најстроже је забрањена, 10) цене животних намирница остају исте као пре рата, и нису смеле да се мењају. Свима који би се огрешили о наредбу прећено је предајом преком војном суду окупационих власти.¹⁷

---

¹⁵ Јарослав Дашић, „Економске прилике у Чачку за време рата од 1941. до 1945. године”, *Зборник радова Народног музеја XVI/1987*, 320.

¹⁶ МИАЧ, ГП, К-49, Ф- II, р. 396. [Наређење о полицијском часу и кретању у Чачку, 22. април 1941. године]

¹⁷ МИАЧ, ГП, К-50, Ф- II, р. 395, Наредба Градског поглаварства Чачак, 22. април 1941. године; МИАЧ, ГП, К-57, бр. 6703, [Наређење Граског поглаварства Чачак, 22. април 1941. године]

Тумачење и спровођење ове наредбе није било једноставно. Градска стража је 29. априла 1941. привела девет лица у затвор јер су били у гомили испред Команде места. Иако су само чекали да добију неисплаћене зараде из Војнотехничког завода у Чачку, ипак су ухапшени као прекршиоци забране окупљања.¹⁸

Појава више људи у јавном простору града била је сумњива за окупатора, па су Немци 8. маја 1941. поново забранили свако окупљање људи у групе, одржавање скупштина било каквих друштава и удружења, приређивање забава, као и филмских пројекција без претходне дозволе. Прекршиоцима забрана прећено је најстрожим казнама.¹⁹ Немци су тако 15. маја 1941. у Чачку ухапсили Сретена Миљковића из Крагујевца, јер се затекао на улици после почетка полицијског часа.²⁰

Кршење забране кретања током полицијског часа понекад је било неминовно, што је изискивало обликовање нових прописа. Немци су издали строгу наредбу својом патролама да хапсе све које нађу на улици и да употребљавају оружје, што се односило и на путнике. Зато је Среско начелство у Чачку почетком јула 1941. године наредило да два градска стражара чекају путнике који долазе на Железничку станицу после почетка полицијског часа, које би затим отпустили до њихових станова или локала где ће преноћити.²¹

Забрана окупљања важила је за све ситуације, али су Немци 13. маја 1941. ипак дозволили пролазак погребних поворки кроз град.²² То није важило за све религиозне обичаје, па је Црквена општина 26. маја 1941. одлучила да се Спасовдан, градска слава која се увек

---

¹⁸ МИАЧ, ГП, К-55, Ф-VII, р. 144, [Извештај градске страже Градском поглаварству Чачак, 29. април 1941. године]

¹⁹ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 590, [Наређење Среског начелства Градском поглаварству Чачак, 17. мај 1941. године]

²⁰ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 223, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 16. мај 1941. године]

²¹ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 519, [Наређење Среског начелства Градском поглаварству Чачак, 11. јул 1941. године]

²² МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 162, [Наређење Среског начелства Градском поглаварству Чачак, 10. мај 1941. године]

организовала са локалном влашћу, обележи најскромније, без уобичајене литије по граду.²³

Као доказ „добре воље” Немци су 28. маја 1941. продужили слободно кретање у граду до 22 часа, али уз претњу да ће се са онима који прекораче пропис најстроже поступати.²⁴ То није значило да се одустаје од успостављања и спровођења строгог окупационог режима. Одредба о обавезном везивању паса преко дана, односно могућности да ноћу могу бити пуштени али само у ограђеном простору, посредно је говорила и о људима којима је за кршење овог прописа прећено казнама.²⁵ Пси који су слободно лутали градом морали су да се униште.²⁶

За успешно спровођење окупације није довољна војна сила, претња казнама и терор. Неопходна је и колаборација домаће државне управе. Међутим, сарадња на почетку није била успешна. После слома Југославије градски стражари из Чачка нису се појављивали на дужности, или су на посао долазили пијани. Зато је 25. априла 1941. председник општине Миодраг Васић морао лично да изађе на улицу и регулише саобраћај док су кроз град пролазиле немачке војне колоне.²⁷

Такво стање није се толерисало, па су представници Градског поглаварства већ 26. априла 1941. дали изјашњење немачким окупационим властима да су у својој општини одговорни за ред и мир. На крају су изјавили како су свесни да за непоштовање наредбе следи казна.²⁸ Ускоро, 27. маја 1941, свим униформисаним службеницима наређено

---

²³ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 557, [Извештај Српске православне црквене општине Градском поглаварству Чачак, 27. мај 1941. године]

²⁴ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 167, [Наређење немачког команданта Градском поглаварству Чачак, 28. мај 1941. године]

²⁵ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 2, Наредба Градског поглаварства Чачак, 23. мај 1941. године

²⁶ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 464, Објава Градског поглаварства Чачак, 19. јул 1941. године

²⁷ МИАЧ, ГП, К-52, 298, [Извештај Градске страже, 26. април 1941. године]

²⁸ МИАЧ, ГП, К-50, Ф-IV, р. 365, Изјашњење Градског поглаварства Чачак пред немачким окупационим властима, 26. април 1941. године.

је да обавезно поздрављају немачке официре и војнике како би им јавно указали поштовање.²⁹

Да би се запрећене казне што ефикасније спроводиле у пракси, немачка команда места наредила је 3. маја 1941. да се поправи затвор. Све браве требало је да се прегледају, поправе или ставе нове. Затвор је морао да се „доведе у ред”.³⁰ Унутрашњост ћелија није била важна, тако да се затворска управа крајем септембра 1941. жалила на појаву пацова који су јели храну затвореницима, предлажући бетонирање рупа из којих су се појављивали.³¹

На сличан начин морале су да се уреде и остале установе. Немци су крајем маја 1941. наредили да се на све зграде локалних општинских управа стави бела табла са црним натписом на немачком језику: „BÜRGERMEISTERAMT”.³² Истовремено је требало да се прецртају натписи и симболи Југославије на таблама које су остале на зградама у које је смештена администрација.³³ Потом је локалној управи наређено да спреми већу количину расада цвећа које би се посадило испред зграде у коју је смештена немачка Команда места.³⁴

Истовремено, 22. маја 1941, забрањен је и рад српских националних удружења, а са заједничког споменика погинулим и умрлим војницима српске и аустроугарске војске из Првог светског рата у Чачку скинути су мухамедански и јеврејски верски симболи.³⁵ Окупатор

---

²⁹ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 52, [Наређење среског начелства Градском поглаварству Чачак, 31. мај 1941. године]

³⁰ МИАЧ, ГП, К-50, Ф-IV, р. 364, Наредба Начелства среза трнавског Градском поглаварству Чачак о поправци затвора, 3. мај 1941. године

³¹ МИАЧ, ГП, К-57, бр. 6871, [Извештај о стању затвора Среском начелству, 25. септембар 1941. године]

³² МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 12, [Наређење среског начелства Градском поглаварству Чачак, 25. мај 1941. године]

³³ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 14, [Наређење среског начелства Градском поглаварству Чачак, 27. мај 1941. године]

³⁴ МИАЧ, ГП, К-57, бр. 383, [Наређење Граског поглаварства Чачак шефу Секције за одржавање пруге, 28. мај 1941. године]

³⁵ Никола Баковић, „Сећање на 1918. Комеморативне праксе везане за пробој Солунског фронта у чачанској општини 1918–2008.”, *Зборник радова Народної музеја*, XLIII/2013, 111.

је потом забранио и јавно обележавање Видовдана.³⁶ Због ширења устанка и безбедности својих трупа Немци су 25. јула 1941. забранили и звоњаву на црквама.³⁷

Окупатор је непрекидно пратио рад локалне управе и уплитао се у њен рад, нарочито казнену политику (упућивање у затвор и на принудни рад).³⁸ Почетком јуна 1941. немачки командант у Чачку приметео је да локална управа прекршиоце ограничења цена намирница кажњава само са једним даном затвора. Зато су наредили да убудуће казна износи три дана затвора и три дана принудног рада код немачке команде.³⁹

Окупатор своје наредбе није увек преносио писаним документим. За мање важне задатке, као што је превоз материјала запрежним колима, наредбе су упућиване телефонским позивима. Локална власт би потом правила спискове рабација, одређивала задужења и преко Градске страже извршавала немачка наређења.⁴⁰ Спровођење наредби окупатора било је приоритетно, па је почетком јула 1941. градским стражарима поручено „да не смеју уживати алкохолна пића” и да дужност обављају „лабаво и без воље”.⁴¹

Расна политика усмерена против Јевреја и Рома („Цигана”) морала је такође да се спроводи без одлагања, а прве наредбе тог типа упућене су већ 15. маја 1941. године. Пописи Јевреја и Рома, потом и њихове имовине, подела жутих и белих трака, као и провера да ли се носе у јавном простору, уз низ других дискриминаторских мера био

---

³⁶ Милош Тимотијевић, „Чачак под окупацијом 1941–1944. Привреда и друштво”, *Зборник радова Народног музеја*, XXX/2000, 265–266.

³⁷ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 534, [Наређење банске управе Дринске бановине Градском поглаварству Чачак, 25. јул 1941. године]

³⁸ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 28, [Наређење среског начелства Градском поглаварству Чачак, 30. мај 1941. године]

³⁹ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 70, [Наређење немачког команданта Градском поглаварству Чачак, 6. јун 1941. године]

⁴⁰ МИАЧ, ГП, К-57, без броја, [Наређење Градског поглаварства Чачак Градској стражи, 26. јул 1941. године]

⁴¹ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 519, [Наређење Среског начелства Градском поглаварству Чачак, 11. јул 1941. године]

је делокруг локалне управе коју су Немци проверавали, опомињали и претили ако се наредбе нису поштовале.⁴²

Многи људи тражили су уверење да нису јеврејског порекла, ни по оцу ни по мајци, како би задржали посао у државној администрацији.⁴³ Другима је требала потврда не само да нису јеврејског или „циганског” порекла, укључујући и супружнике, већ и да у својим предузећима нису запослили таква лица, нити да капитал у њима потиче од расно неподобних особа.⁴⁴

Локална власт је истовремено правила спискове „сумњивих лица” и бивших злочинаца. На дан 28. мај 1941. у Чачку је регистровано укупно 25 таквих мушкарцаца који су окарактерисани као скитнице, лопови, људи склони крађи, особе напрасите нарави, уз навођење неколико правих убица. За једног се тврдило да се „поправио”.⁴⁵ Спискови су имали оперативну употребу, тако да је приликом привођења обућара Мијодрага Петровића званог „Кенгур”, који је ухваћен пијан у ноћи између 5. и 6. јун 1941, забележено како је он уписан у „списак алкохоличара” по редним бројем 21.⁴⁶

Рат је пореметио устаљени ток живота, па је већ крајем маја 1941. у Београду било много особа без докумената и запослења. Власт се плашила свих ситуација које није могла да контролише, па су тражили да се такви људи спроведу у место одакле су дошли, јер су својим присуством у Београду угрожавали ред, мир и безбедност.⁴⁷ Зато је већ крајем маја 1941. због потребе контроле кретања становништва забрањено бесциљно скитање од места до места и беспослено

⁴² Милош Тимотијевић, „Страдање и спасавање Јевреја у Чачку и околини 1941–1944. године”, *Зборник радова Народног музеја*, XLIV/2014, 159–188.

⁴³ МИАЧ, ГП, К-52, Ф-IV, р. 600, [Молба Милутина В. Костића Градском поглаварству Чачак, 18. јул 1941. године]

⁴⁴ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 231, [Молба Милоша Митровића Градском поглаварству Чачак, 30. мај 1941. године]

⁴⁵ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 429, л-26, Списак сумњивих лица и бивших злочинаца на територији градске општине Чачак, 4. јун 1941. године

⁴⁶ МИАЧ, ГП, К-57, бр. 392, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 6. јун 1941. године]

⁴⁷ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 51, [Наређење среског начелства Градском поглаварству Чачак, 31. мај 1941. године]

долажење у Београд, а локална власт је посебну пажњу требало да обрати на особе које су прогнане из престонице.⁴⁸

То је и разлог што је Градско поглаварство у Чачку претило казнама пијаницама и скитницама.⁴⁹ Хапшења нису била ретка. Тако је Градска стража 6. јула 1941. ухватила Велимира Жирића из Дервенте и Фрању Печаура из Словенске Бистрице који су просили по граду („млади и здрави“). Ухапшеници су изјавили да су само сакупљали новац да отпутују до Београда.⁵⁰ Ускоро је уочено да много света у граду бесциљно шета и нема посла, па је наређено да се направе спискови „беспосличара“ и „Цигана“ који би се употребили за принудни рад.⁵¹ Средином јула 1941. направљен је списак 46 особа које су склоне беспосличењу.⁵² Ускоро, 18. јула, донета је и наредба да се на кулук позивају „Цигани“, „беспосличари“ и незапослене избеглице, а не запослени људи и домаћини, као што је до тада рађено.⁵³

Казне нису увек биле „благе“. После првог стрељања талаца у Чачку 20. јула 1941. локална власт је по наредби Немаца излепила плакате по граду који су објашњавали политику одмазди окупатора, коју су морали да извршавају домаћи жандари.⁵⁴ Локална власт је истовремено добила упозорење да ће немачки поступци и убудуће бити веома сурови.⁵⁵

---

⁴⁸ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 26, [Наређење среског начелства Градском поглаварству Чачак, 30. мај 1941. године]

⁴⁹ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 46, Објава Градског поглаварства Чачак, 6. јун 1941. године

⁵⁰ МИАЧ, ГП, К-57, бр. 471, [Извештај Градске страже Граском поглаварству Чачак, 6. јул 1941. године]

⁵¹ МИАЧ, ГП, К-57, бр. 7870, [Наређење Среског начелства Граском поглаварству Чачак, 7. јул 1941. године]

⁵² МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 429, л-29, [Извештај Градског поглаварства Чачак испостави Дринске бановине, 14. јул 1941. године]

⁵³ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 445, л-3, [Наређење Среског начелства Градском поглаварству Чачак, 18. јул 1941. године]

⁵⁴ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 535, [Наређење Испоставе Дринске бановине Градском поглаварству Чачак, 21. јул 1941. године]

⁵⁵ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 525, [Наређење Среског начелства Градском поглаварству Чачак, 21. јул 1941. године]

После првих оружанних акција устаника контрола је обухватала целокупно становништво. Немачка Фелкомандатура из Ужица наредила је 29. јула 1941. увођење „кућних листа” ради утврђивања присутности мушкараца који су морали да ноће у својим кућама. За кршење наредбе пређено је спаљивањем домова.⁵⁶ Полиција је истовремено забрањивала примање на преноћиште лица која се пре тога нису пријавила властима.⁵⁷ Одлука да сви грађани добију личне карте за идентификацију на зеленом картону са фотографијом донета је још 16. јуна 1941. године.⁵⁸ После два месеца, 25. августа, наредба је поновљена.⁵⁹

Са ширењем устанка ограничења кретања су била све строжија. Тако су Немци 8. септембра 1941. одредили да полицијски час почиње у 18 сати. Ко би се нашао ван куће после тог времена био би кажњен затвором и новчаном казном. Светлост у приватним домовима морала је да се гаси после 19 часова, после чега се пуцало на такву кућу уз претњу рушењем. Истовремено је наређено да се цивилно становништво склања са пута када наиђу немачки војници, а сакупљање у групе веће од троје људи било је забрањено.⁶⁰ Због потпуно измењених прилика Градско поглаварство у Чачку је одлучило да се 11, 12. и 13. септембра 1941. неће организовати уобичајени панађур.⁶¹

---

⁵⁶ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 558, [Допис Банске управе Дринске бановине, 31. јул 1941. године]

⁵⁷ МИАЧ, ГП, К-53, бр. 169, [Извештај Претстојништва градске полиције Градском поглаварству Чачак, 19. август 1941. године]

⁵⁸ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 422, [Наређење испоставе Дринске бановине Градском поглаварству Чачак, 25. јун 1941. године]

⁵⁹ МИАЧ, ГП, К-53, бр. 163, [Наређење Среског начелства Градском поглаварству Чачак, 25. август 1941. године]

⁶⁰ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 427, [Допис Среског начелства Градском поглаварству Чачак, 8. септембар 1941. године]

⁶¹ МИАЧ, ГП, К-50, Ф-VI, р. 349, Објава Градског поглаварства у Чачку, 9. септембар 1941. године

Кафане и окупација

Кафане су за сваку српску варош биле својеврсне неформалне друштвене установе у којима се одвијао интезиван живот. Оне су биле значајан симбол сваког насеља, простор са нарочитим ритуалима и правилима понашања, кодификованом вербалном и невербалном комуникацијом која се ценила, учила и препричавала.⁶²

Због увођења полицијског часа радно време кафана ограничено је већ 22. априла, а гостионичарима је 24. априла 1941. забрањено да издају кревете за преноћиште без посебне дозволе Градског поглаварства.⁶³ Дисциплиновање становништва никако није било само брига окупатора и домаће колаборационистичке власти. Градско поглаварство наредило је 22. априла 1941. власницима угоститељских објеката да свим гостима 15 минута пре краја рада објаве да се локал мора затворити. Таква наредба односила се само на домаће становништво, јер су за окупационе војнике важила друга правила уз примену пуне обзирности и увиђавности. У случају да се у угоститељском објекту затекну немачки војници у време почињања полицијског часа, власник је морао да се обрати најстаријем официру по чину и обавести га о наредби. Ако би се испоставило да немачки војници неће да напусте локал, па он није могао да се затвори, власник је сутрадан морао председнику општине да саопшти име официра коме се обратио, како би избегао кажњавање.⁶⁴

Немачка фелдкомандатура је 15. маја 1941. дозволила да се у угоститељским објектима до почетка полицијског часа организују музичке приредбе. Међутим, музичари су могли да буду само мушкарци. „даменкапеле, женски диригенти, певачице и слично забрањује се”. Гостима није било дозвољено да играју у локалу, у којима нису

---

⁶² Милош Тимотијевић, „Град у унутрашњости : облици, простори и границе приватног и јавног у 20. веку”, у: *Приватни животи код Срба у двадесетом веку*, ур. Милан Ристовић (Београд : Слио, 2007), 579-611.

⁶³ МИАЧ, ГП, К-49, Ф- II, р. 398, [Наређење о издавању кревета у Чачку, 24. април 1941. године]

⁶⁴ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 589, л-1, [Наређење Градског поглаварства Чачак, 22. април 1941. године]

смеле да се организују ни посебне игранке.⁶⁵

Питање „јавног морала” уређено је већ 10. јуна 1941. наредбом да се за јавне куће не смеју узимати девојке млађе од 18 година. Истовремено је требало водити истрагу о лицима која подводе малолетнице на проституцију и строго кажњавати ширење полних болести.⁶⁶ Детаљи уредбе објављени су и у дневној штампи.⁶⁷ Међутим, већ у првим месецима окупације појавио се проблем жена које су се виђале са немачким војницима, а нису биле званичне проститутке. Љубоморни мужеви су претили убиством, комшилук се плашио немачких одмазди, а жандари су одбијали да дискретно прате окупаторске војнике и њихове активности, јер су им то забрањивали окупациони прописи. Решење је нађено у привођењу и дисциплиновању најмање једног љубоморног мужа.⁶⁸

Ограничење рада званичних проститутки смањило им је приходе, па нису хтеле да плаћају обавезне лекарске прегледе, нарочито оне које су биле заражене. Немци су истовремено инсистирали да се због великог броја оболелих проститутки затворе оба куплераја у Чачку.⁶⁹ Заражене проститутке упућиване су на лечење, али оне су бежале из болница и настављале рад по кафанама, па их је полиција тражила у неколико градских општина.⁷⁰

На самом почетку окупације ограничење рада кафана које су држале проститутке, као у случају ресторана „Белви” у Чачку, није било лако. Овај локал је сваке вечери радио и после полицијског часа, дешавале су се и туче, па је чак претила опасност од већих нередa јер су

⁶⁵ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 598, [Наређење Среског начелства Градском поглаварству Чачак, 22. мај 1941. године]

⁶⁶ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 476, [Наређење Испоставе Дринске бановине Градском поглаварству Чачак, 13. јун 1941. године]

⁶⁷ Ђ.И., „Уредба о сузбијању полних болести”, *Ново време*, 12. јул 1941, 4.

⁶⁸ МИАЧ, ГП, К-57, без броја, [Извештај Градском поглаварству Чачак, 24. мај 1941. године]

⁶⁹ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-IV, р. 381, [Извештај Отсека за социјално и здравствено старање Градском поглаварству Чачак, 1. јул 1941. године]

⁷⁰ МИАЧ, ГП, К-55, Ф-VII, р. 479, [Наређење Дома народног здравља у Ужицу Градском поглаварству Чачак, 22. август 1941. године]

се на том месту окупљали „разни типови”.⁷¹

Крајем априла 1941. полицијски час у Чачку није поштовао и низ других обичних кафана, јер су се у њима забављали немачки војници, понекад и до зоре.⁷² То је и био разлог што су Немци многим кафанама продужили рад до 23 сата.⁷³ Окупаторски војници нису поштовали ни ову наредбу, па су често у кафанама остајали до јутарњих сати.⁷⁴ Било је и мањих инцидета. У ноћи између 30. априла и 1. маја 1941. један немачки официр се напио и пуцао из пиштоља у спуштене ролетне на радњама.⁷⁵ Током ноћи између 10. и 11. маја 1941. немачки војници у Улици Кнеза Милоша скинули су сандуче са старе поште и бацили пред кафану „Европа”, а у Улици кнегиње Љубице тројица немачких официра разбијали су прозоре на приватним кућама. У Улици Цара Лазара два немачка војника узела су сандуче са ђубретом и бацили га на улицу. Градска стража није смела да интервенише, али је те ноћи ухапсила две скитнице.⁷⁶ Кажњавани су и власници кафана које су радиле после полицијског часа ако у њима није било окупаторских војника.⁷⁷ Како би се избегли проблеми, полицијски час је више пута продужаван због потребе забаве немачке војске у кафанама, ресторанима и хотелима.⁷⁸

---

⁷¹ МИАЧ, ГП, К-57, без броја, [Извештај разводника цивилне страже Живојина Милошевића, Градском поглаварству Чачак, 23. април 1941. године]

⁷² МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 69, л-1, 3, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 29. април 1941. године]

⁷³ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 549, [Наређење немачке команде Градском поглаварству Чачак, 30. април 1941. године]

⁷⁴ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 589, л-6, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 9. мај 1941. године]

⁷⁵ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 69, л-2, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 1. мај 1941. године]

⁷⁶ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 589, л-4, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 11. мај 1941. године]

⁷⁷ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 589, л-3, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 13. мај 1941. године]

⁷⁸ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 498, [Наредба Среског начелства Градском поглаварству Чачак, 30. јун 1941. године]

Забава домаћег становништва истовремено је постала озбиљан прекршај. Од 4. јуна 1941. забрањено је коцкање у кафанама, у било ком виду и на било који начин. То је укључивало и играње билијара са рупама и аутоматског билијара са разним светлећим сигналимa. Коцкање за новац забрањено је на свим местима, укључујући и приватне куће. Пређено је казнама свима који би се ухватили док се коцкају, као и кафеџијама које су дозвољавале такво понашање. Истовремено је забрањено пијанчење и седење по кафанама у „време када пословни свет ради”.⁷⁹

Начелство Трнавског среза поново је 12. јуна 1941. забранило власницима угоститељских радњи да служе пиће гостима који су склони опијању, као и онима који се пијани појаве у кафани. Власницима локала који прекрше наредбу пређено је новчаним и затворским казнама, као и затварањем кафана ако би се такве ситуације понављале.⁸⁰

Градско поглаварство забранило је 19. јуна 1941. и узимање напојнице у угоститељским радњама у висини 10% износа рачуна, што је уведено без дозволе локалне власти.⁸¹ Следећег дана немачка окупациона управа забранила је узимање било какве напојнице (бакшиша).⁸²

Кафане су као место састајања људи биле и простор у коме су се размењивале информације. Зато је Комесаријат за унутрашње послове већ 12. маја 1941. донео наредбу да се не шире узнемиравајуће и алармантне вести. Преносиоцима гласина пређено је принудним радом. Посебно је требало да се спрече препричавања вести са радиостаница које су биле непријатељи немачког Рајха.⁸³

---

⁷⁹ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 46, Објава Градског поглаварства Чачак, 6. јун 1941. године

⁸⁰ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 75, л-1, Објава Градског поглаварства Чачак, 14. јун 1941. године

⁸¹ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 477, Објава Градског поглаварства Чачак, 19. јун 1941. године

⁸² МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 498, Објава Градског поглаварства Чачак, 20. јун 1941. године

⁸³ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 60, [Наређење среског начелства Градском поглаварству Чачак, 7. јун 1941. године]

Окупациона пропаганда морала је да има монопол, тако да су Немци почетком јула 1941. претили свим кафеџијама у чијим се локалима случајно или намерно ометало слушање Радио Београда.⁸⁴ Са разбуктавањем устанка наређено је да се одузму сви радио-апарати, осим два која би се поставила у средишту среза. Радио-апарати морали су да се подесе да се слуша само Радио Београд. Скала је зато морала да се премаже и да само ознака за Београд остане видљива. Председници општина били су одговорни за слушање само једне радио-станице, у супротном претило се стрељањем.⁸⁵

Среско начелство у Чачку је 21. јула 1941. наредило да се у угоститељским радњама сваког дана морају преносити вести Радио Београда, ако се имају радио-апарати, с циљем спречавања ширења „алармантних вести“. Док су емитоване радио-вести у кафанама су морали да владају ред и тишина. Келнери нису смели да наплаћују рачуне, а гости нису смели да праве буку и галаму. Гостима је пређено новчаним и затворским казнама, а власницима затварањем локала.⁸⁶

Живот улице

Окупација је пореметила и многе рутине у понашању људи на улици. За разлику од мирнодопске свакодневице у којој су појединци могли да се без велике бојазни опиру многим наредбама, одбијају или преуређују ограничавајуће законе, у условима окупације такви поступци постали су ризични, а прихватање многих рестриктивних норми истакнути симбол покорности.⁸⁷

Немци су 8. маја 1941. забранила употребу свих моторних возила без посебне дозволе која је морала је да буде налепљена на предњем стаклу возила.⁸⁸ Ускоро, 18. јуна 1941, забрањена је употреба труба на

---

⁸⁴ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 48, [Наређење среског начелства Градском поглаварству Чачак, 4. јул 1941. године]

⁸⁵ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 535, [Допис Среског начелства Градском поглаварству Чачак, 22. јул 1941. године]

⁸⁶ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 526, [Наређење Среског начелства, 21. јул 1941. године]

⁸⁷ Н. Милићевић, М.Тимотијевић, „Трамвај, фијакер и бицикл...“, 39-64.

⁸⁸ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 589, [Наређење Среског начелства Градском поглаварству

бициклама, фијакерима и запрежним колима. Трубе не само да нису смеле да се користе, већ су морале и да се уклоне.⁸⁹

Проблеми су настајали и са обичним рабацијским колима. Тако је Бранислав Пантелић 25. јуна 1941. возио сено кроз центар града и није хтео да послуша наређење да скрене у заобилазну улицу. Јавно се свађао са градским стражарима што им је „умањивало углед пред народом”, па је захтевано да се казни.⁹⁰

Градска стража је ревностно пријављивала и бициклисте који су возили по стазама и тривијално у парку.⁹¹ Пешацима је такође било забрањено да газе траву по парковима, па је Градска стража 27. маја 1941. пријавила двојицу младића који су наводно у пијаном стању кршили ову наредбу и упућивали дрске речи („море чича иди у пизду материну”) пред окупљеним светом, чиме су „излагали критици и порузи власт, закон и њихове органе”. Младићи су убрзо ухапшени.⁹² Тако је одлазак у затвор за баналан прекршај могао брзо да се претвори у свирепу казну, јер су Немци стрељали таоце.

Градска стража се редовно жалила да их грађани не поштују колико треба, а проблем губитка ауторитета локалне власти уочен је одмах по успостављању окупације. Локални пијанци су заиста правили изгреде на улици, добацивали „безобразне речи” женама, упадали у радње и кафане и „разгонили” муштерије и госте.⁹³ Многи који су бекријали, галамили и певали нису се обазирали на упозорења општинских

Чачак, 16. мај 1941. године]; МИАЧ, ГП, К-54, без броја, Објава Градског поглаварства Чачак, 18. мај 1941. године

⁸⁹ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 470, [Извештај Градског поглаварства Чачак Среском начелству, 18. јун 1941. године]

⁹⁰ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 203, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 25. јун 1941. године]

⁹¹ МИАЧ, ГП, К-52, бр. 368, [Извештај командиру Градске страже, 29. мај 1941. године]

⁹² МИАЧ, ГП, К-52, бр. 366, [Извештај градске страже Градском поглаварству Чачак, 27. мај 1941. године]

⁹³ МИАЧ, ГП, К-57, бр. 305, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 30. април 1941. године]; МИАЧ, ГП, К-57, бр. 313, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 5. мај 1941. године]; МИАЧ, ГП, К-55, Ф-VII, р. 382, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 3. јун 1941. године]

чиновника, јавно тражећи неку „већу власт“ коју би поштовали.⁹⁴

Сукоби и свађе фијакериста на пазарни дан биле су прилика да градски стражари у својим извештајима региструју како је народ приметио да је „власт лабава“ кад допушта јавне изгреде.⁹⁵ Кочијаши су понекад правили озбиљне изгреде и повређивали пешаке.⁹⁶ Насиље на улици уопште није било ретко, а 22. јуна 1941. потукли су се радник Стојан Михаиловића звани „Шабан“ и кочијаш Петко Дашића што је изазвало узнемирење пролазника.⁹⁷ Међутим, са појачаном репресијом окупатора на улици нестало је насиље домаћег становништва.

Нове окупационе забране највише су погађале разне продавце. Градска стража је брзо постала ревносна у хватању и кажњавању лица која су куповала намирнице на пијаци пре дозвољеног времена, или угоститеља који су клали стоку ван кланице.⁹⁸ Кажњавани су и сељаци ако би повећали цену намирница.⁹⁹ Почетком августа 1941. локална управа у Чачку тражила је забрану продаје животних намирница по селима и прилазним путевима вароши, јер је снабдевање града постало нередовно. Захтевано је и кажњавање купаца, као и конфисковање робе која би се „по одређеној цени“ продавала сиромашним грађанима.¹⁰⁰

---

⁹⁴ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 66, [Пријава градског трошаринског службеника Данила Ђировића Градском поглаварству Чачак, 12. јун 1941. године]

⁹⁵ МИАЧ, ГП, К-54, бр. 321, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 10. мај 1941. године]

⁹⁶ МИАЧ, ГП, К-57, бр. 362, [Извештај Граске страже Граском поглаварству Чачак, 26. мај 1941. године]

⁹⁷ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 280, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 22. јун 1941. године]

⁹⁸ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 548, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 29. април 1941. године]; МИАЧ, ГП, К-52, Ф-IV, р. 208, [Извештај Градском поглаварству, 1. мај 1941. године]; МИАЧ, ГП, К-52, бр. 2069, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 27. јун 1941. године]; МИАЧ, ГП, К-52, Ф-IV, р. 327, [Извештај Градске страже, 28. јун 1941. године]

⁹⁹ МИАЧ, ГП, К-51, Ф-III, р. 483, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачка о кажњавању због повећања цене животних намирница, 1. мај 1941. године]

¹⁰⁰ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 556, л-2, 3, [Допис Градског поглаварства Среском начелству, 5. август 1941. године]

Негодовање сељака због нових прописа није изостало, па је тако Градска стража већ почетком маја 1941. ухапсила Љубицу Гаврић из Прислонице јер је „лармала”, окупљала људе и бунила се против стражара („каква сте ви власт, ви нисте ништа”).¹⁰¹ Градски службеници понекад су били и пијани, и малтретурали су сељаке који су регуларно доносили намирнице за продају у граду.¹⁰²

За окупатора није било ограничења, а Градска стража је извештавала како су немачки војници у ноћи између 15. и 16. јула 1941. у Амициној улици провалили ограду Савку Филиповићу, обрали кајсије, поломили гране и погазили кромпир.¹⁰³ Грубо отимање ипак није постала уобичајена пракса. Немци су почетком јула 1941. резервисали за своју куповину залихе вина и шљивовице, чија је продаја забрањена. Свима који би прекршили наредбу прећено је одузимањем робе без накнаде. Немци су плаћали робу по унапред утврђеним ценама, надокнађивали трошкове транспорта, а цена је у зависности од квалитета могла да буде и виша од почетне.¹⁰⁴

Зато је улична продаја прогањана. Градска стража је 4. маја 1941. ухапсила ученика Михаила Јовићевића јер је грађанима и немачким војницима продавао цигарете на комад. Приликом привођења Јовичић је градског стражара „отерао у пизду материну” и рекао да он за њега „не важи ништа”. Градски стражари су редовно пријављивали такве изјаве као озбиљно урушавање ауторитета власти.¹⁰⁵ На сличан начин се 7. јуна 1941. понашао Милисав Радовановић који је продавао лимунаду без плаћене таксе. Приликом хапшења окупљао је људе око себе, опирао се и јавно говорио да не треба слушати власт.¹⁰⁶

---

¹⁰¹ МИАЧ, ГП, К-52, бр. 339 [Извештај Градске страже, 16. мај 1941. године]

¹⁰² МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 142, [Извештај Анђела Пајера, контролора градске трошарине Градском поглаварству Чачак, 5. мај 1941. године]

¹⁰³ МИАЧ, ГП, К-57, без броја, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 15. јул 1941. године]

¹⁰⁴ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 517, Објава Градског поглаварства Чачак, 14. јул 1941. године

¹⁰⁵ МИАЧ, ГП, К-52, Ф-IV, р. 424, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 4. мај 1941. године]

¹⁰⁶ МИАЧ, ГП, К-57, бр. 393, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 7. јун 1941. године]

Градска стража је 24. маја 1941. ухапсила Душанку Миливојевић и Олгу Вујовић које су продавале пецива на улици и „шалиле се са мушкарцима”. Пошто су обе живеле одвојено од мужева, Градска стража је сумњала у њихов морал, па је захтевала да се присилно лекарски предгледају јер су сумњали да оне својим промискуитетним животом шире полне болести, што је било кажњиво.¹⁰⁷

Градска стража је посебну ревност показивала у надгледању чишћења улица. Већ 30. априла 1941. пријављено је осам особа које нису чистиле испред својих кућа и локала са предлогом да се казне.¹⁰⁸ Провере су биле свакодневне, да би 18. маја 1941. Градска стража пријавила 35 особа које нису поштовале наметнуту обавезу.¹⁰⁹

Председник општине Миодраг Васић је 3. јуна 1941. поновио немачку наредбу да се чисти град, јер је примећено да се не поштује. Нарочито се инсистирало на чупању траве са тротоара. Грађани су морали да сваког дана увече или ујутро почисте простор испред својих кућа и радњи, полију га водом и сакупе ђубре у за то одређене сандуке. Градска власт је приметила да имаоци локала у центру града не поштују наредбу, па је пређено строгим казнама.¹¹⁰

Убрзо, 1. јуна 1941, пријављено је 15 особа које нису чистиле ђубре.¹¹¹ Пријављиване су и удовице, без обзира на године.¹¹² Социјални статус такође није био важан, па је 23. јуна 1941. пријављен и судија Александар Вишњевски.¹¹³ Одржавање саобраћајница и

---

¹⁰⁷ МИАЧ, ГП, К-53, Ф-V, р. 228, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 24. мај 1941. године]

¹⁰⁸ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 557, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 30. април 1941. године]

¹⁰⁹ МИАЧ, ГП, К-50, бр. 343, 344, 345, [Извештај Градске страже о лицима која не поштују наређење о чишћењу улица, 19. мај 1941. године]

¹¹⁰ МИАЧ, ГП, К-50, бр. 6703, Наредба Градског поглаварства Чачак о одржавању чистоће града, 3. јун 1941. године

¹¹¹ МИАЧ, ГП, К-50, бр. 376, [Извештај Градске страже о лицима која не поштују наређење о чишћењу улица, 2. јун 1941. године]

¹¹² МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 220, [Извештај Градске страже Градском поглаварству Чачак, 23. јун 1941. године]

¹¹³ МИАЧ, ГП, К-52, Ф-IV, р. 54 [Извештај командиру Градске страже, 23. јун 1941. године]

дисциплиновање домаћег становништва Немцима је било важно, па су 20. августа 1941. наредили чишћење канала поред путева, затим пропуста и цеви, као и одводњавање терена на појединим локацијама у граду.¹¹⁴

Иако је била строга, окупација није прекинула деловање криминалаца. Због полицијског часа у Чачку крађе су извршаване дању. Крали су се бицикли, одећа из станова и све вредније што се могло понети.¹¹⁵ Крало се и у трговачким радњама такође дању, јер је током ноћи кретање било ризично.¹¹⁶ Ипак, тежа кривична дела нису регистрована.

***

На примеру свакодневног живота у јавном простору Чачка током окупације 1941. могу се уочити бројни суптилни и скривени облици насиља који су допуњавали окрутне облике репресије. Доминација окупатора распростирала се од ограничења кретања и окупљања, преко прогона забаве, до забране телесних уживања. Многи наизглед неважни облици исказивања моћи деловали су преко разноликих моделитета свакодневних пракси обликованих с циљем успостављања покорности. Механизми одржања доминације остваривани су и преко непрекидне демонстрације неограничене слободе окупаторских војника, која се реализовала на многим пољима свакодневног живота, укључујући и сексуалност.

Дисциплиновање домаћег становништва имало је за циљ успостављање потпуне послушности кроз форму спровођења окупационих прописа. Зато је улога колаборациониста била веома важна, а потчињавање сувереној власти немачке војне силе најпре је подразумевало прихватање наредби градске управе, почев од поштовања

---

¹¹⁴ МИАЧ, ГП, К-54, Ф-VI, р. 127, [Извештај Градског поглаварства Чачак Техничком одељку Среског начелства, 18. август 1941. године]

¹¹⁵ МИАЧ, ГП, К-51, бр. 10245/41, [Допис Начелства среза Трнавског Градском поглаварству Чачка у вези крађа у граду, 22. август 1941. године]

¹¹⁶ МИАЧ, ГП, К-52, Ф-IV, р. 285, [Извештај Градске страже, 11. јун 1941. године]; МИАЧ, ГП, К-51, Ф-III, р. 449, [Извештај градске страже Градском поглаварству Чачка о крађи трговачке радње Драгомира Алексића, 1. јул 1941. године]

најбаналнијих забрана као што је гажење траве у парку, па до окупљања на улици, што је у контексту рата повремено тумачено као озбиљан облик непокорности.

Иако је у рату огољеност бруталних односа силе највидљивија, анализа бројних управљачких технологија кроз које се успостављала моћ у свакодневном животу омогућава спознају скривених облика доминације без којих нема успешне окупације. Моћ се редовно исказивала путем забрана и кажњавања које се у највећем броју случајева нису сводиле на тортuru. Наважније је било да људи сами схвате шта није допуштено и прихвате наметнути поредак поништене слободе без протеста и опирања, чиме је моћ окупатора доспевала до најиндивидуалнијих облика понашања и жеља.

Извори и литература

Међуопштински историјски архив Чачак, Градско поглаварство Чачак (1934–1944)

Закон о ошћинама. Београд : Издавачка књижевница Геце Кона, 1933.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije XII–1. Dokumenti Nemačkog Rajha 1941. Београд : Војноисторијски институт, 1973.

Баковић, Никола. „Сећање на 1918. Комеморативне праксе везане за пробој Солунског фронта у чачанској општини 1918–2008.”. *Зборник радова Народној музеја*, XLIII/2013, 105–126.

Cullen, Gordon. *Gradski pejzaž*. Београд : Грађевинска књига, 2007.

Чачански крај у народноослободилачкој борби 1941–1945 : хронологија догађаја. Чачак : Историјски архив, 1968.

Čaldarović, Ognjen. „Simbolički grad : nekoliko napomena o doživljavanju grada”. *Filozofska istraživanja*, 2/1988, 611–618.

Чалић, Мари-Жанин. *Историја Југославије у 20. веку*. Београд: Слио, 2013.

Дашић, Јарослав. „Економске прилике у Чачку за време рата од 1941. до 1945. године”, *Зборник радова Народној музеја* XVI/1987, 319–351.

Давидовић, Горан, Павловић, Лела. *Историја Чачка: хронологија од праисторије до 2000. године*. Чачак : Међуопштински историјски архив, 2009.

Јешић, Димитрије, Стефановић, Младен. *Рајко Мишровић : политички комесар Чачанској НОП одреда „Драгиша Мишовић”*. Чачак : „Чачански глас”, 1979.

Koljanin, Milan. „Srbija u nemačkom 'novom poretku' 1941–1942.”. *Istorija 20. veka*, 1/2011, 65–86.

Linč, Kevin. *Slika jednog grada*. Београд : Грађевинска књига, 1974.

Милићевић, Наташа, Тимотијевић, Милош. „Трамвај, фијакер и бицикл: саобраћајна свакодневица у окупираном Београду 1941. године”. *Токови историје*, 2/2021, 39–64.

Милићевић, Наташа И. *Српско грађанство у окупираној Србији 1941–1944*. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2016.

Милићевић, Наташа. „Град и његове границе: ново обликовање јавног простора у окупираној Србији 1941–1944”, у: *Сан о трагу, зборник радова са конференције*, ур. Александра Вранеш. Андрићград–Вишеград : Андрићев институт, 2018, 301–324.

Moran, Džo. *Čitanje svakodnevice : svakodnevnica i njena značenja*. Београд: Библиотека XX век : Krug, 2011.

Николић, Коста. *Историја равнојорској љокреџа 1–3*. Београд : Српска реч, 1999.

Pavlović, Vukašin. „Mikrofizika i makropolitika моћи Мишела Фукоа”. *Godišnjak [Fakulteta političkih nauka] 2/2008*, 7–27.

Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu : 1939–1945*. Београд: Војноиздavaчки и новински центар, 1992.

Петровић, Соња Д. „Свакодневни живот на улицама Београда: обликовање личних сећања у усменој историји и аутобиографској прози”. *Карневализација у српској књижевности. Научни састај слависта у Букове дане*. 95–106. Београд : Међународни славистички центар, 2018.

Pušić, Ljubinko. *Čitanje grada : između duha i materije*. Нови Сад : Прометej, 1995.

Radović, Ranko. *Forme grada : osnove, teorija i praksa*. Нови Сад : Stylos; Београд : Orion art, 2003.

Ristović, Milan D. *Nemački „novi poredak” i Јugoistočna Европа : 1940/41–1944/45 : planovi o budućnosti i praksa*. Београд: Војноиздavaчки и новински центар, 1992.

Spasić, Ivana. „Svakodnevno i političko: kontrapunkt, otpor или temelj”. *Političke perspektive: časopis za istraživanje politike 1/2012*, 73–76.

Spasić, Ivana. *Sociologija svakodnevnog života*. Београд: Завод за удџбенике и наставна средства, 2004.

Тимотијевић , Милош. „Чачак под окупацијом 1941–1944. Привреда и друштво”. *Зборник радова Народної музеја, XXX/2000*, 265–266.

Тимотијевић, Милош. „Град у унутрашњости: облици, простори и границе приватног и јавног у 20. веку”, у: *Приватни животи код Срба у двадесетом веку*, ур. Милан Ристовић, 579–611. Београд : Сlio, 2007.

Тимотијевић , Милош. „Општинска власт у Чачку између два светска рата”. *Зборник радова Народної музеја XXVII/1997*, 305–334. (cyrillic)

Тимотијевић , Милош. „Страдање и спасавање Јевреја у Чачку и околини 1941–1944. године”. *Зборник радова Народної музеја, XLIV/2014*, 159–188.

Miloš Timotijević, PhD, Museum Advisor
National Museum of Čačak

Summary

CITY AND OCCUPATION: EVERYDAY LIFE IN ČAČAK IN 1941

The German occupation in 1941 changed people's everyday lives in many different ways. In addition to brutal force, many less visible forms of disciplining the population were used, with numerous subtle forms of violence that complemented cruel shapes of repression. Many hidden forms of occupation can be examined on the example of Čačak, a medium-sized city in Serbia in 1941. Restrictions on movement, gatherings and free trade have become important symbols of domination. Taverns and streets were no longer places of freedom, and the power of the German army was confirmed by the unlimited right to use all city resources, exercise all forms of entertainment and bodily pleasures that were severely limited or forbidden for the local population. The role of collaborators in disciplining the local population was very important because subordination to the sovereign authority of the German military force meant accepting the orders of the city administration, starting from respecting the most trivial prohibitions such as walking on grass in the park, to gatherings on the street. The arrest and imprisonment could immediately turn into cruel punishments because the Germans systematically carried out the shooting of hostages due to the death of their soldiers in the rebels' armed actions. The awareness that during the war the death penalty could be imposed even for the smallest offence permeated the entire society. This was the reason why they insisted on the strict forms of disciplining the population without open torture, but with a present notion that the threat could be applied, which in advance broke the people's will to resist. The most important thing was for people to understand for themselves what was not allowed and to accept the imposed order of annulled freedom without protest and resistance, which brought the power of the occupiers to the most individual forms of behaviour and desires.

Keywords: town, Čačak, everyday life, nazi occupation, power, discipline, penalties, public space, streets, coffee places.